

Յ. Թ. 364 տ կայ երգ մը՝ «Երթամ» ցառ յա-
րեւելից...» Ետեայ կը գրէ՝ «Այս երգս ուրիշ տեղաց
գրեցին»

Մոկաց երկիրն վառայ Եփուս Հարապոյն
կոչմէ եւ Այս ձեռագրին Եփուս այն տեղ եւ այն
տեղանց գործակցութեամբ գրուած է, ուր եւ
որոնք ձեռագրուած է Եփուսեան մատենադա-
րանի Թ. 2463 ձեռագրին, որուն վրայ տեղե-
կութիւն տուաւ Միքայէն Եփուսեան Արքեպի-
սկոսի Թ. 1891, Թ. 8, էջ 147-155)։ Եփ-
ուսեան ձեռագիրը գրուած է 1072 թին (մեր այս
ձեռագրին 10 տարի ետքը) «ի սուրբ ուխտոս
Եփսսոսն Արքեպի... որ մահաւումը Ամրո-
յու վանք տար», որպէս անտնօթ տեղը մեր ձեռ-
ագիրը կը մատնադէ ըսելով՝ «ի կրկն Մոկաց ի
գետոս որ կոչի Սուրբ ընդ հովանեւ սուրբ յո-
մանքին եւ սուրբ գէորգս զորավարին» Մեր
ձեռագրին գրինք է «յոցնամեղ եւ անբնաս
Արքեպի» որ Եփուսեան ձեռագրին գրութեան
ժամանակ կ'երեւի արդէն առաջին վաղագուեայ
գրիչին «Վարդան քաջ՝ եւ արքայէր վաղագուեայ
անուանուելով Եփուսեան ձեռագրին ծագողն է
եղին Սահպար, որ այս տեղ ալ անկողնայեա
առաջին պատկերին տակ կը տեսնուի» (Յնշայ զիս
տէր Թ. եւ անդիտք, գրականի Սահպար ծագողն)։

Մեր այս ձեռագրին կրկն իրայ Հռոմեացաց
Մաթիաս Սարգիսեան Թագաւորին († 1490) գի-
նանշանը կայ Հետեւեալ արձանագրութեամբ՝ D.
Math. D. G. Hung. Reg. (Divi Mathias Dei Gratia
Hungariae Regis)։ Այս զինանշանը վրան գրու-
ած չէ Հեռ հռոմեականման, կամ ինչպէս ինք
հռոմեականմանը կ'ըսէ՝ Պրեկուս, քաղաքն անուրդի
մը ժամանակ այս զինանշանով ձեռագիրը գրե-
լով՝ շատ բարձր գնով կը գնէ, եւ 1688 թ. կա-
ռաւորսիկ Պառտարեչի Նեմշեթ Մուսեումին 6,000
ֆլորինէ։ Նշել թանգարանի գրադատներէն Oson-
toei ձեռագրին հետեւեալ Վիեննա կոչ-
ալ, եւ Միխիլթարեանց քով մանրամասն տեղե-
կութիւն տալովն ետեւ. «Magyars-könyv-ozemlo»
(I-IV) Թերթին մէջ ընդգրկուած յօդուածով մը
հրապարակ կը հանէ խարտիւթները։ Այս յո-
դուածն ամբողջ ձեռագրին երկու կողմերն զնկա-
տիպ պատկերով վերադառն տպագրելով կը լայն
գարեւն «Armenia» լրագրին (1889, Թ. 9-12),

Հ. Գ. Գ.

ՄԱՐԹ ՅՈՒՐԱՅ ԿՆՏՐԵՆ ԶԵՆՈՒԹՐԵՑ

ՀՐԵՑԱՐԱԳԵԱՆ Ի ՄԻԽՈՒՐԵԱՆ ՄԱՐԹԱՆՈՒԹԵՆԵ

Քաղաքը բաղձաքին, շատերը գրեցին՝ որ
Հայերն ձեռագիրներն, որոնք իրենց ընկի տե-
րանց պէս եւ անոնց հետ աշխարհիս վրայ ցի-
րուցան եղած են, վերադն բովելով բերուին,
եւ ընդհանուր՝ «Մայր, ցուցակի մը մէջ գու-
մարուին, որով Հայ մատենագրութեան ամբող-
ջական գանձը ծանօթանայ ուսեալ աշխարհի-
Թէ որչափ անհրաժեշտ էր այս իրաւացի բաղ-
ձանքն որ յառաջ իրագործել, նա միայն կարող
է իւրով ըմբռնել, որ Հայ մատենագրութեան

Հիմնական ուսումնասիրութեան կը զբաղի։ Այն-
պիսին որ մատենագրութեան հրատարակու-
թիւնը ձեռքն առնու, չի գտներ հաստատուն,
Հիմնական շէնք մը, զոր կերպարանաւորել ու-
սումնասիրել կարող ըլլայ։ Օրինակ ըլլայ ամե-
նէն աւելի ծանօթ մատենագրութիւնը՝ Պատմու-
թիւնն Մ. Նարեկեանց, որուն ուսումնասիրու-
թեան մինչեւ այսօր ծախուած ժամանակին մէկ
մեծ մասը լոկ վառնուած է. վառն զի բազմամիւ-
ծ ձեռագրաց համեմատութեամբ իսկական կամ
ստուգագոյն բնագիր մը կազմուած չըլլաւ,
հաստատուն կարծուած ցուցմունքներն ու կար-
ծիքներն օրէօր կ'իյնան, այս կամ այն տեղ Նոր
ձեռագրի մը ծանօթմանը իւր եւ ընտրելագոյն
ընթերցուածոց ի լոյս գալովն։

Ընդհանուր ցուցակ մը ժամանակի ձեռքէն
պրծած Հայ ձեռագիրներու՝ առաջին Հիմնաքան
է այսպիսի Հիմնական հրատարակութեանց։ Վեր-
ջին ժամանակները հրատարակուած ուսումնասի-
րութիւնքն բաւական ցոյց տուին, թէ որչափ
գծուարին է տակաւին ծանօթանալ այս կամ
այն մատենագրութեան ձեռագիրներուն գոյու-
թեան։ Եթէ այս հասարակաց գանձերուն ընդ-
հանուր տեղեկատու մը գտնուի՝ աշխատասիրին
ահագին ժամանակ կը խնայուի, եւ կարելի է իւր-
այ մատենագրական ուսումնասիրութիւնքն աւելի
հաստատուն Հիմնաքան վրայ կանգնել։ Գիտնէր ոչ
սակաւ գրագէտներ, երիտասարդներ, որոնք այս
կամ այն մատենագրութեան մէջ օրերով նըս-
տած՝ Հայ ձեռագիրներու վրայ տեղեկութիւն-
ներ կը քաղեն, կ'օրինակեն յիշատակարաններ,
որոնք պատմական ճշգրիտ եւ յորդարուած աղ-
բիւրներ են։ Ընդհանուր ցուցակը կը ծառայէ
այս ժամանակին ինչպէս եւ յիշատակարանաց
հրատարակութեամբ՝ Հայ պատմութեան Նոր
աղբիւրներ ծանօթացնելու։ Եւ եթէ գիտնա-
կան Եւրոպայ տակաւին մեր մատենագրութեան
հարստութեանց հետ զբաղելու շատ քիչ ա-
խորժակ ունի, պատճառն այն է՝ որ չի կրնար
գիտնալ թէ ի՞նչ եւ ուր կարելի է ձեռագիր
բնագիրներ գտնել, բանի որ եղած հրատարա-
կութիւնք գիտութեան պահանջման համապա-
տասխանող՝ յագեցուցիչ բնագիրներ չեն կրնար
համարուի։

Բարեբախտաբար մեր ուսումնասէր դասա-
կարգն այժմ այնչափ զարգացած է, որ կը զբա-
սարէն այս պիտոյքն։ Վր մնար որ անվերջ ան-
կալութիւնը դարձէին եւ գործոյն սկիզբ ըլլուէր։

Հոնքեւ ամբողջ թերթն այս տարւոյ ըն-
թացքին մէջ հրատարակեց Վիեննայի եւ Միւն-
խի

¹ Պառտարեչի Nemzet Museumը կը շնորհա-
վանալով ձեռագրաց Ժողովուրդը, որ Ձաճկաց
տիրապետութեան ժամանակ գրուած էր, վերադն հաւա-
քել, եւ այս պատճառաւ կարգիւն տարածել հեռացած ձե-
ռագիրները շատ բարձր գին ունին։

խնդիր արժեքներ մատենագրականներու հայերէն ձեռագրաց ցուցակը, եւրոպական այս կարգի հրատարակութեանց ոճովն ու յօդիմեանութեանքը: Համակրութեան արձագանք տուաւ Յովհանն Համանուն թերթը, եւ այլ թերթեր՝ հետեւողութիւն: Սակայն Հոֆմանի խմբագրութեան նպատակը չէր թերթին մէջ աւօրեայ ընթերցուածոյ նիւթ տալ, որ պէտք ունեցողին համար որչափ ալ ուրախական ըլլար, կարդալ ուզողին համար ձանձրանալի պիտի երեւար անշուշտ: Թերթը կը դիտէր մեծ եւ կարեւոր գաղափար մ'իրագործելու սկիզբ, ցոյց տալ ձանձու պարհը, քաղաքները այսպիսի ձեռնարկութեան մեծութեան առջեւ ծնած վեհերոտութիւնը, եւ վերջապէս գործի ըլլալ անոնց ձեռքը, որոնք հասարակաց այս իրաւացի բաղձանքն իրագործելու կարողութիւնն ու սոքարակամ գործածելու պատրաստ էին: Ահա սկիզբն եղաւ. այս երկու մատենագրականներու հայ ձեռագրաց ցուցակէն առաջինն արգէն առանձինն ալ լոյս տեսաւ. երկրորդն ալ մօտաւոր կը հրատարակուի: Այսպիսի առանձին հրատարակութիւնը պիտի կազմեն ընդհանուր: Մայր ցուցակն հայերէն ձեռագրաց:

Ձեռնարկութիւն սկսաւ արգէն գտնել իւր ցանկալի արձագանքը: Պետերբուրգի Համալսարանի հայերէն լեզուի Ուսուցչակետն Պր. Ն. Մառ. սկսաւ Պետերբուրգի բոլոր հայերէն ձեռագրաց ցուցակը կազմել: Գեր. Ս. Վ. Պարսեան կը կազմէ բովանդակ բրիտանիոյ հայերէն ձեռագրաց ցուցակը: Գեր. Յ. Վ. Միքսեան, Ուսուցչակետ հայերէն լեզուի ի Դպրատանոցի Ժողովոյ Ցարածման հաւատոյ ի Հոռո՛, սկսաւ կազմել Հոռոմայ հայերէն ձեռագրաց ցուցակը: Մեծ. Հ. Գ. Վ. Գովիլկեան կազմեց Կերլայի հայ ձեռագրաց ցուցակը: Մեծ. Հ. Յ. Տաշեան կը կազմէ Վիեննայի Միլիթարեանց մատենագրանի հայ ձեռագրաց ցուցակը, եւն: Անձինք, որոնք գործոյն ցանկալի հիմնականութեան լիութիւն տալու համար միայն կրնան ազդել: Այս գործակցաց շրջանն ընդարձակելու միջոցներ առնուած եւ եւ կ'առնուին, եւ կրնան ապահով ըլլալ, որ քանի մը տարիէն կ'ունենանք գաղութական հայ ձեռագիրները վերստին ի մի ժողովեալ եւ ամենուն ներկայ:

Ո՛վ չի գիտեր որ այս մեծ ձեռնարկութեան դժուարութեանց քիչնորք ծանրակտը նիւթականին վրայ է: Եթէ ձեռնարկութիւնը կը գտնէ համակրողներ գրով եւ գործով, եթէ մամուլ-ներն արագ շարժելու ջոկութիւն կու տան ազգային գրականութիւնը զարգացնելու որոշեալ

հիմնարկութիւնը, գործոյն ընթացքն արագագոյն կ'ըլլայ, եւ քանի մը տարւոյ ընթացքին մէջ կ'ունենանք այն բանն որուն շատ տարիներէ վեր կը ցանկայինք, եւ այն շատերուն մատչելի եղանակաւ: Ասիկա կախում ունի բնականաբար գործքին նաեւ արտաքին շօշուկութիւնը:

Մեծն ինչ գործնական եւ ամեն պարագայից մէջ գործագրելի ծրագիր մ'ուզած ենք ղեկել: Առանց բնաւ հոգ ընելու՝ թե՛ աշխարհակալք ի՞նչ կը մտածեն, մենք հարգելով բաժան ենք այժմու տէրութեանց անուամբ, օրինակ՝ Աւստրիա, Գերմանիա, Ռուսիա, Անգլիա եւն: Իւրաքանչիւր տէրութեանց գլխաւոր քաղաքներու մատենագրականներն, ուր հայ ձեռագրաց բաւական նշանաւոր քանակութիւն մը կայ, նոյն հատորին տեղերը կը կազմեն. օրինակ՝ Ա. Հատոր Աւստրիա, Տետր. Ա. Վիեննա եւն. առանց նիւթական կապակելու տէրութեանց կամ քաղաքներու կարգին: Իսկ ինչ որ նոյն տէրութեան մէջ սակաւութիւն քանակութեամբ ցիրուցան կը գտնուի, այն կը կազմէ Միջադարձ տետրը:

Միտ դրուած է որ ձեռնարկութիւնն ազգին ծառայէ՝ ոչ միայն ազգայնոց, այլ եւ օտարազգի գիտնող մատչելի լեզուաւ կազմուելով: Այս պատճառաւ իւրաքանչիւր տետրի սկիզբը դրուած է բովանդակած ձեռագրաց ընդհանուր տեսութիւնն եւ իւրաքանչիւր ձեռագրի վրայ անհրաժեշտ գիտելիքն. եւրոպական գործածական լեզուաւ մը. օրինակ՝ Ա. Հատորին (Աւստրիա), Ա. Տետրն (Վիեննա), Բ. Հատորն. (Գերմանիա), Ա. Տետրն (Միւնխեն) ունին ի սկզբան գերմաներէն լեզուաւ համառօտ բովանդակութիւն մը կարեւոր տեղեկութեամբ, առանց մանրամասնութեանց:

Իւրաքանչիւր տետր կ'ունենայ իւր «Ընդհանուր տարիտակը», որ իրբեւ հայերէ կը ներկայացնէ բովանդակութիւնը մանրամասնօրէն, եւ «Ծանր նիւթաց», նոյն տետրին մէջ յիշուած յատուկ անուանց, գրող, նիւթերու եւն մանրամասն ցուցակը: Ամեն մէկ հատոր երբ ամբողջանայ, կ'ունենայ ընդհանուր ցուցակ մ'ամբողջ հատորին համար, եւ ըստ յաջորդութեան պարագայից՝ նաեւ նոյն հատորին մէջ բովանդակուած ձեռագիրներու հնագրական եւ մանրանկարական նշանատիպ մանշյներ:

Ա. Հատորին Ա. Տետրն այսօր հրապարակ հանելով՝ կը յանձնէ հայ մամուլն եւ հայ հասարակութեան համակրութեան:

Հ. Գ. Գ.